

**САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017.Fil.02.03 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

УМУРОВА ГЎЗАЛ ХОТАМОВНА

ЗУЛФИЯ БАДИЙ ОЛАМИ ВА ПОЭТИК МАКТАБИ

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Самарқанд – 2019

Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати мундарижаси

Оглавление автореферата диссертации доктора филологических наук (DSc)

Content of Dissertation Abstract of Doctor of Philological Science (DSc)

Умурова Гузал Хотамовна

Зулфия бадий олами ва поэтик мактаби .....

Умурова Гузал Хотамовна

Художественный мир и поэтическая школа Зульфии.....

Umurova Guzal Khotamovna

Zulfiya's literary lifetime and poetic school .....

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works .....

**САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017.Fil.02.03 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

УМУРОВА ГЎЗАЛ ХОТАМОВНА

ЗУЛФИЯ БАДИИЙ ОЛАМИ ВА ПОЭТИК МАКТАБИ

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида №В 2019.2.DSc/Fil165 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Самарқанд давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.samdu.uz) ва «ZiyoNet» ахборот-таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи: **Ҳасанов Шавкат Аҳадович**
филология фанлари доктори

Расмий оппонентлар: **Тўраев Дамин**
филология фанлари доктори, профессор
Каримов Наим
филология фанлари доктори, академик
Ҳамдамов Улуғбек
филология фанлари доктори

Етакчи ташкилот: **Бухоро давлат университети**

Диссертация ҳимояси Самарқанд давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.27.06.2017.Fil.02.03 рақамли Илмий кенгашнинг 2019 йил «___» _____соат _____ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 140104, Самарқанд шаҳри, Университет хиёбони, 15. Тел.: (8366) 239-11-40, 139-18-92; факс:(8366) 239-11-40; e-mail: rector@samdu.uz Самарқанд давлат университети, Бош ўқув биноси, 105-хона.

Диссертация билан Самарқанд давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 140104, Самарқанд шаҳри, Университет хиёбони, 15. Тел.: (0366) 239-13-87; факс: (0366) 239-11-40.

Диссертация автореферати 2019 йил «___» _____куни тарқатилди.
(2019 йил «___» _____даги __ -рақамли реестр баённомаси).

М.Қ.Мухиддинов,
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш раиси , филол.ф.д.профессор

А.Б.Пардаев,
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш илмий котиби, филол.ф.д.

А.И.Маматов,
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
қошидаги илмий семинар раиси, филол. ф.д.профессор.

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Мавзунинг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигида муайян давр адабиётида муҳим ўрин тутган, ўзига хос ёрқин ижод услубига эга бўлган йирик адабий сиймоларнинг бадиий-эстетик оламини ўрганиш ҳамда уларнинг дунё халқлари тамаддуни ва бадиий тафаккури тарихидаги аҳамиятини очиб бериш бўйича кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган ва методологик асослари яратилган. Бинобарин, жаҳон маданияти ва тарихининг ажралмас қисми бўлган бадиий адабиётни, унинг етук вакиллари ижоди тадқиқи бугунги глобаллашув жараёнида ёш авлодни ҳар томонлама етук инсонлар этиб тарбиялашда муҳим ўрин тутди. Замонавий жаҳон адабиётшунослигида янгича услуб ва ёндашувлар, адабий-эстетик тамойилларнинг изчил такомиллашуви натижасида бадиий тафаккурнинг тадрижий ривож билан боғлиқ илмий концепциялар адабиётшунослик соҳаларининг тараққиётини таъминлашнинг муҳим омилларидан саналади.

Ҳозирги замон жаҳон адабиётшунослиги илм-фаннинг ҳозирги тараққиёт босқичида, бадиий асарга турли методологиялар асосида ёндашишга, алоҳида олинган ижодкор бадиий оламининг ўзига хосликларини, унинг бадиий-эстетик принципларини белгилашга алоҳида эътибор қаратмоқда. Ҳар жиҳатдан ўзгарувчан воқеликнинг ўзи бадиият намуналаридаги ҳали очилмаган қирраларни, илганмаган жиҳатларни мушоҳада қилиш кераклигини шарт қилиб қўймоқда. Тадқиқотни худди шу тамойиллар асосида бажариш, олиб борилаётган илмий тадқиқотларнинг устувор йўналишларга мослаш ва бу орқали замонавий дунё адабиётшунослиги эришган ютуқлар, янгича илмий концепцияларга асосланган кенг қамровли тадқиқотлар олиб бориш зарурати юзага келди.

Мустақиллик йилларида ўзбек адабиётида Зулфия феноменини ўрганиш ва у яратган ижодий мактаб аъёнларининг замонавий ўзбек лирикасига таъсирини ойдинлаштириш юқори босқичга кўтарилди. Зулфия лирикаси XX аср воқелигини, унинг ички моҳиятини, шуларга асосланган бадиий талқинлари ва изланишларини тушуниб етиш имконини беради. Зулфия поэтик санъати нафақат адабий, балки ижод эркинлигини танлашга, баркамол шахсни шакллантиришга хизмат этадиган маънавий-руҳий озуқа манбаи ҳамдир. Зеро, "...адабиёт ва санъатга, маданиятга эътибор – бу аввало, халқимизга эътибор, келажакимизга эътибор эканини, буюк шоиримиз Чўлпон айтганидек, адабиёт ва маданият яшаса, миллат яшаши мумкинлигини унутишга бизнинг асло ҳаққимиз йўқ"¹. Ҳассос шоира, ўз даври адабиётининг ёрқин вакиласи бўлган Зулфия бадиий олами ва унинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш бугунги адабиётшунослигимиз олдида турган илмий-назарий масалалардан биридир.

---

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир" мавзусида Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси // Халқ сўзи. 2017 йил, 4-август.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 февралдаги ПФ-2789-сон «Фанлар академияси фаолияти, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 24 июлдаги 571-сон «Самарқанд давлат университети фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори ҳамда бошқа меъерий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ равишда бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи². Бугун ривожланаётган ахборот технологиялари асрида адабиёт, психология, фалсафа, эстетика каби фанлар инсон кечинмаларини чуқурроқ ва янгича изоҳлай бошлади. Бу борада кўнгил кечинмаларини нозик тасвирлайдиган шеъриятнинг ўрни бекиёс. Шеърият ўзга онг қирралари каби ҳаётнинг ажралмас қисми бўлиб, инсоннинг қалб кечинмаларини, руҳий-маънавий ҳаётини кардиограмма сингари аниқ қайд этиб борадиган ижод туридир. Ҳар бир ижодкор ҳаётни ўзига хос тарзда кўради ва талқин этади. Улар яратган шеърият намуналари, лирик қаҳрамон ўзи яшаб турган давр русумларига мувофиқ талқин этилади. Бу эса ўз навбатида инсон онгидаги янгиланишлар, адабий ҳодисаларни қайта идрок этиш, уни ижтимоий онг ва адабиётшунослик илмининг бугунги мезонлари билан баҳолаш заруратини келтириб чиқаради. Зеро, адабиётшуносликнинг вазифаси бадиий асар моҳиятини илмий ўрганиш, тушуниш ва бошқаларга ҳам аёнлаштиришдан иборатдир. Мана шу жиҳатдан поэтик мактаб ва унинг анъаналари жаҳоннинг етакчи марказлари ва олий таълим муассасаларида муҳим масалаларидан бири сифатида ўрганиб келинмоқда. Жумладан, New York University Georgetown University, University of Texas (АҚШ), Süleyman Demirel Üniversitesi, Ankara Üniversitesi (Туркия), Cambridge University, Oxford University, Yale University (Англия), Praha: Institut sociálních vztahů, Univerzita Karlova (Прага); Қозоқ миллий университети (Қозоғистон); шунингдек, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, ЎзФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти

²Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи www.uzh.ch/en.htm, cleee@snu.ac.kr, www.bu.edu, www.uv.es, www.ras.ru, www.vsu.bu, www.education.ua/universities, www.kaznu.kz, www.navoiy-uni.uz ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

(Ўзбекистон)да ушбу масалалар моҳиятини ўрганиш борасида тадқиқотлар яратилган.

Жаҳон адабиётшунослигида поэтик мактаб ва унинг анъаналарини ўрганган Baym N³, (Н.Байм), Showalter E⁴, (Э.Шовлтер), V.Woolf⁵ (В.Вульф), S.Chatman⁶, (С.Чатман), Cooper Lane (Л.Купер)⁷, D.C.Freeman (Д.С.Фриман)⁸, R.Wellek (Р.Уэллек)⁹ каби олимлар ҳар бир адабий мактабнинг адабиёт ривожигаги ўрнини тайин этган тадқиқотлар яратишди.

Жаҳон адабиётшунослигида бўйича қатор, жумладан қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: ижодкорлар шеърлятидаги ҳаётий-эстетик концепциялар, мотивларни ўрганиш; муайян асар таҳлили орқали ижодкор бадиий оламини кашф этиш; шоирнинг портрет яратиш маҳорати ва бадиий-функционал ўзига хослигини аниқлаш; бадиий талқинда руҳият тасвирини таҳлил этиш тамойилларини асослаш.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Бугунги индивидуал-ижодий тафаккурда муаллиф поэтикасидаги янгилик ва оригиналлик бадиий асарни баҳолашнинг муҳим шarti бўлиб қолаётир. Ишда систем бутунлик – Зулфия бадиий оламининг ижтимоий, психологик ва энг асосийси, бадиий қонуниятлари, ўзига хос сабаб-оқибат алоқаларига эга предметлик жиҳати ҳақидаги тасаввурларга таянилади. Бадиий оламини кенг маънода тушуниш нафақат лирик қаҳрамон ва унинг дунёқараши билан боғлиқ ҳислар (кўриш, эшитиш, образлик ва ҳоказо) орқали тасвирланадиган воқеликни, балки ижодкор тафаккурига тегишли ҳаёлий мантиқ ва эмоционаллик типини ҳам қамраб олади. Шундай экан, нафақат матн – асарнинг сўзлар қатори, балки муаллифнинг ҳаёт, ўлим, муҳаббат каби адабий мавзулар ҳақидаги концепцияси ҳануз адабий талқинини қутаётган муаммолардандир.

Лирик кечинма манбаи ҳисобланадиган ҳис-туйғулар ифодаси, муаллиф ва лирик субъект ўртасидаги, китобхон тасаввуридаги ўзаро нисбат – бадиий олам тушунчаси В.Гумбольдт издошлари, айниқса, А.Потебня, А.Н.Соколов, Г.Н.Поспелов, О.Уоррен, Р.Уэллек илмий асарларида¹⁰ алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганилган. Бадиий асарни яхлит сўзга қиёслар экан, А.Потебня образнинг маъно-мазмун икки план – ифода плани ҳамда моҳият (таркибий мазмун) плани эвазига яратилишини кўрсатиб берди ва бир образнинг турлича талқин этилиши қонунийлигини, асарнинг кўп

---

³Baym N. Woman's fiction: A guide to novels by and about women in America, 1820-1870.- Ithaca; London: Cornell Univ. Press, 1978. – 320 p.

⁴Showalter E. Women who write are women.- New York Times Book Review, 1984. Dec.16.-P.1-31.

⁵Rigney B.H. A wreath upon the grave? The influence of Virginia Woolf on feminist critical theory// Criticism and critical theory.- L.: Arnold, 1984.-P. 73-82.

⁶http:// www.scopus. On The Theory of Literary Style. Linguistics, Vol. 4, Issue: 27, 1966, pp. 12-25.

⁷http:// www.scopus. Theories of Style, New York: The Macmillan Company, 1907.

⁸Freeman, D.C., ed. (1970) Linguistics and Literary Style. New York: Holt, Reinhart and Winston, Inc.

⁹Nominal and Verbal Style. In Style in Language; ed. by T. A. Sebeok. New York/London: John Wiley and Sons. pp. 1960. 213-220.

¹⁰Потебня. А.А. Теоретическая поэтика. – М., 1990., Соколов.А.Н. Теориястиля. – М., 1968., Поспелов Г.Н. Вопросы методологии и поэтики. – М.,2003., УорренО., УэллекР. Теория литературы. – М.,Прогресс, 1987.

маънолилигини асослади. Шунингдек, 1978 йилда америкалик тадқиқотчи Нина Бейм «Аёллар адабиёти»¹¹ номли ишини чоп этди. Унда XIX асрнинг ўрталарида катта машҳурликка эга бўлган, бироқ кейинчалик исмлари актуаллигини йўқотган аёл ижодкорларнинг асарлари таҳлил қилинган. Булар Кэтрин - Мария Седжвик, Сара Хейл, А.Дж. Грейвс, Мария Макинтош, Эмма Саутурт ва Каролина Ли Хенц, Мари Каминс ва Мариам Коулс Харрис. Юқоридаги ижодкорларнинг асарлари таҳлил қилиш борасида Нина Бейм «аёллар романининг» ўзига хос типологик хусусиятларини кашф этди. Адабиётшуносликда «Аёллар адабиёти» борасидаги кузатишлар «Аёллар адабиётшунослиги» терминологик тушунчани юзага келтирди. Бу фан ҳали таракқиёт даврини ўз бошидан кечирмоқда. «Аёллар адабиётшунослигига» муносиб ҳисса қўшган инглиз аёл адиби Вирджиния Вульф¹² саналади. Худди шундай ўзбек адабиётида поэтик мактаб яратган аёл ижодкор сифатида биз шоира Зулфияни тилга оламиз.

Зулфия шеърини шу йўналишдаги тадқиқотлар учун бой манба ҳисобланади. Гарчи у ҳақида А.Олимжон¹³, О.Икромов¹⁴, Ғ.Мусина¹⁵, М.Султонова¹⁶, Л.Қаюмов¹⁷, Н.Каримов¹⁸, И.Ғафуров¹⁹, А.Акбаров²⁰, Ҳ.Ҳасанова²¹, О.Шарафиддинов²², Ҳ.Умуров²³, О.Ҳожиева²⁴, М.Улуғова²⁵, Н.Жабборов²⁶, Д.Тўраев²⁷ каби олимлар ва ижодкорларнинг қатор

¹¹Baym N. Woman's fiction: A guide to novels by and about women in America, 1820-1870.- Nhaga; London: Cornell Univ. Press, 1978. – 320 p.

¹² Rigney V.H. A wreath upon the grave? The influence of Virginia Woolf on feminist critical theory// Criticism and critical theory.- L.: Arnold, 1984.-P. 73-82.

¹³Олимжон А. Шоира Зулфия. – Т., ЎзФА нашриёти, 1953.

¹⁴Икромов О. Шоира Зулфия. – Т., ЎЗДУ асарлари, янги серия №63, Самарқанд, 1956., Икромов О.Танланган асарлар. – Т., Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.

¹⁵Мусина Ғ. Зулфиянинг ижодий йўли. – Т., Ўзадабийнашр, 1971.

¹⁶Султонова М. Шоира Зулфия. – Т., Тошкент бадиий адабиёт нашриёти, 1965, Султонова М. Зулфиянинг лирикаси // Ўзбек тили ва адабиёти – Тошкент, 1961, -№ 3. –Б.14., Султонова М. Ижодкор лабораториясидан // Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 1985. -№6. –Б.19.

¹⁷Қаюмов Л.Зулфия. - Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.

¹⁸Каримов Н.Зулфия. Маърифий биографик асар. – Т., Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015.

¹⁹Ғафуров И. Зулфия сиймоси // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2015. -№1. –Б.114-120.

²⁰Акбаров А. Зулфия. – Т.Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1975.

²¹Ҳасанова Ҳ. Аёл қалбининг куйчиси. - Т.,” Фан”, 1975; Мактабда Зулфия ижодини ўрганиш.- Т.,Ўқитувчи,1991.70 б.

²²Шарафиддинов О. Сизни соғиндим, Зулфия опа! – Ижодни англаш бахти. – Т., Шарқ, 2004, 367-374 –б.

²³Умуров Ҳ. Қўш қанот сеҳри. Т., Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1982, Умуров Ҳ. Шеърят маликаси. – Т.,” Наврўз” нашриёти, 2015,

²⁴Ҳожиева О. Тўрт танҳо.-Т., “Ўзбекистон”, 2013.

²⁵Улуғова М. Муҳаббат саройида мангу қолганлар. -Т.,” Nihol”, 2010, Улуғова М. Баҳор келди сени сўроқлаб. Т., “Sharq», 2015.

²⁶Жабборов Н. Замон. Мезон. Шеърят. -Т., Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015.

²⁷Тўраев Д. Ҳаёт ва сюжет. – Т., Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б. 124. Тўраев Д. Мумтоз ижод сабоқлари. – Т., Академнашр, 2016. – Б.64.To'raev D. Sadakatin Habercisi. Turkiya. Kardeskalemler, 2016, 89-92-b.

тадқиқотлари мавжудлиги ва бир нечта номзодлик диссертациялари²⁸ ёқланганига қарамай, шоиранинг бадиий олами – шеърятининг бетакрор гўзаллигини адабиётшуносликнинг ҳозирги парадигмаси ўзанида атрофлича текшириш, поэтик мактабининг ўзбек адабиётида тутган ўрнини белгилаш масаласи кун тартибида турибди. Бундан ташқари Зулфия асарлари ўзбек тилшунослигида ҳам ўрганилмоқда. Жумладан, Р.Қ.Қўнғуров, С.А.Каримовлар томонидан “Зулфия поэзияси тилининг луғати”²⁹ ишлаб чиқилди. У ўзбек тилшунослигида шоир ва ёзувчилар тилини ўрганишга бағишланган дастлабки лексикографик ишлардан ҳисобланади.

Зулфия шеъряти ҳиссий таъсирчанлиги, туйғулари розининг оригиналлиги, мушоҳада ва ифода тарзининг ўзига хослиги билан бетакрордир. Айниқса, ижодининг умумбашарийлиги ва замонавийлигини, асарларида садоқату вафо туйғулари инсонийликнинг бош мезони даражасига кўтарилганлигини кашф этиш ҳамон долзарбдир. Зулфия янги давр аёллар шеърятининг маншаида туриб XX аср ўзбек адабиётининг аёл шоиралари поэтик мактабини яратди. Ҳ.Худойбердиева, О.Ҳожиева, Г.Жўраева, Э.Охунова ва яна бошқа кўплаб шоиралар Зулфия ижодининг давомчилари саналадилар. Таъкидлаш жоизки, ҳозирги пайтда муайян шоир шеърларининг алоҳида ўзига хослигини ўрганиш билан боғлиқ қатор муаммолар ва уларнинг натижалари бугунга қадар яхлит ҳолда умумлаштирилмаганлиги кўзга ташланмоқда. Бундан ташқари, Зулфия бадиий олами тур спецификаси – лирик асар дунёси нуқтаи назаридан адабий-назарий муаммо сифатида яхлит ўрганилмаган. Уни алоҳида концепция сифатида ўрганиш назарий поэтиканинг энг муҳим масалаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Диссертация мавзусининг иш бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Самарқанд давлат университети Истиклол даври адабиёти ва адабиёт назарияси кафедрасининг “Адабий тур, жанрлар ранг-баранглиги ва поэтикаси” мавзусидаги истиқболли илмий-тадқиқот ишлари режаси асосида амалга оширилган.

Тадқиқотнинг мақсади. Зулфия бадиий олами ва унинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида яхлит, тизимли тадқиқот яратиш ҳисобланади. Шоира шеърларининг таҳлили орқали ижодкор олами, бадиий асар дунёси ва лирик қаҳрамон табиати, лирик характер шаклланишига замин яратадиган манбаларнинг роли каби қатор масалалар тадқиқ этишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Зулфия лирикасидаги мотивлар кашфи ва унинг ижодкор шахсини белгилашдаги вазифасини аниқлаш;

---

²⁸ Маматова Х.Н. Переводческое мастерство поэтессы Зульфийи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, -Т., 1980., Умурова Г. Зулфия ижоди ва рус адабиёти (таржима, танқид, англаш). Фил.фан.номз.дисс. С., 2004.

²⁹ Қўнғуров Р.Қ., Каримов С.А. Зулфия поэзияси тилининг луғати (Конкорданс). – Т., “Ўқитувчи”, 1973. – Б.273.

Зулфия адабий – эстетик қарашларини умумлаштириб, яхлит назарий ходиса сифатида асослаш;

Зулфия талқинидаги лирик қаҳрамон ва лирик кечинманинг ўзига хос кирраларини таҳлил қилиш;

Зулфия поэтик мактаби мисолида қатор шоираларнинг бадиият бобидаги ўхшаш ва фарқли жиҳатларини таққослаш.

Тадқиқотнинг объекти. Зулфия қолдирган бой ижодий мерос тадқиқот объекти ҳисобланади. Диссертацияда шоира шеъриятидаги ҳаётий-эстетик концепциялар, мотивлар ўрганилиши орқали асар таҳлилининг алоҳида ижодкор бадиий оламини тайин этадиган усул ва тамойиллари ишлаб чиқилган. Назарий ҳолатлар асосан Зулфия “Сайланма”сидаги шеърларга нисбатан қўлланади. Шоирага замондош ва елкадош бўлган О.Ҳожиева, Ҳ.Худойбердиева, Қ.Раҳимбоева, Х.Бобомуродова сингари ижодкорлар ҳамда айрим чет эл шоираларнинг асарлари муқояса учун тадқиқотга жалб этилган.

Тадқиқотнинг предметини Зулфиянинг бадиий олами, эстетик қарашлари, поэтик мактаби ва мутаржимлик маҳорати масалалари ташкил этади.

Тадқиқот усуллари. Бадиий матн тадқиқини текширишда қиёсий-тарихий, структурал, биографик таҳлил методларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги куйидагилардан иборат:

Зулфия бадиий услубининг анъанавий тушунчалар тизимидаги ўрни, назарий поэтикадаги мазмун, шакл, образ каби терминлар билан ўзаро муносабати илмий-назарий жиҳатдан далилланган;

“ижодкор бадиий олами” термини билан тавсифланадиган ходисанинг моҳияти, шоира бадиий олами тўғрисида яхлит, тизимли концепция, лейтмотивлар тизими аниқланган;

Зулфиянинг бадиий, илмий, публицистик, шахсий ёзишмаларига ягона матн сифатида ёндашилиб, ижодий портрети ва эстетик қарашларидаги уйғунлик илмий асосланган;

шоира лирикасида куйланган адабий мавзу ва поэтик ғоялар, анъанавий мотив ва шеърининг туркумлар, Зулфия поэтик оламининг рангин кирралари очиқ берилган;

шоиранинг ўзбек шеъриятида илк бор “Аёллар адабиёти”га асос солганлиги, поэтик мактаб яратганлиги ва унинг бугунги шеърининг ривожига қўшган ҳиссаси асосланган;

шоиранинг ижодий эволюциясида психологик-руҳий жараёнларнинг, адабий таъсир ва бадиий таржиманинг ўрни, таржимада талқин, таҳлил ва поэтик идрок хусусиятлари исботланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари. Илмий тадқиқот натижалари замонавий ўзбек шеърининг ва умуман бадиий адабиёт оламини янгилашда тадқиқ этишда, ижодкор бадиий олами ва поэтик услуби, дунёқараши ва ғоявийлик, эстетик идеал ва лирик “мен” масалаларига доир илмий тадқиқотлар олиб боришда, шеърининг поэтикасининг теран идрок этишда муҳим амалий аҳамиятга эгадир.

Тадқиқот натижаларнинг ишончлилиги тадқиқотда қўлланилган ёндашув ва усулларнинг мақсадга мувофиқлиги, назарий маълумотларнинг бирламчи илмий ва бадиий манбалардан олинганлиги, шеър таҳлили қиёсий-тарихий, структурал, биографик методлар кўмагида асосланганлиги, назарий хулоса ва сабоқларнинг амалиётга жорий этилганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти Зулфия бадиий олами ва поэтик анъаналарининг ўзбек шеъриятида тутган ўрни, ўзига хослиги яхлит монография ҳолида махсус тадқиқ қилиниб, илмий-назарий хулосаларга келинганлиги билан белгиланади. Диссертация натижалари поэтика муаммоси бўйича тадқиқотлар базасини тўлдиради, поэтик олам масаласини ўрганишга қаратилган илмий тадқиқотларга манба бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти олий таълим тизимида “Адабиёт назарияси”, “Ўзбек адабий танқиди тарихи”, “Ҳозирги адабий жараён” фанларидан дарслик ва ўқув қўлланмалар яратишга, ўзбек шеърияти, таржимашуносликнинг назарий масалалари бўйича ихтисослик фанларининг мазмун моҳиятини тўлдиришга хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Зулфия бадиий олами ва поэтик мактабини тадқиқ этиш ҳамда унинг илмий - назарий асосларини ишлаб чиқиш асосида:

Тадқиқотнинг халқ оғзаки ижоди намуналари, мифологик образлар, урф-одатлар орқали миллий қадриятларимизни анъанавий шеъриятда ифодалаш каби хулосаларидан ХТ-Ф2-004-рақамли “Ўзбек халқ педагогикаси ва фольклор анъаналари” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 14 мартдаги 89-03-1019-сон маълумотномаси). Илмий натижаларнинг қўлланилиши ўзбек халқ достонлари таркибида учрайдиган меҳр-муҳаббат, садоқат каби туйғуларнинг шоира Зулфия ижодидаги талқинларининг моҳиятини ёритишга хизмат қилган;

Зулфия шеъриятининг бадиий тили, унинг иборалардан, бадиий тасвирий воситалардан фойдаланиш маҳорати масалалари 2008-2011 йилларда бажарилган ОТ-Ф8-062-рақамли “Тил тараққиётининг деривацион қонуниятлари” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 14 апрелдаги №89-03-1472-сон маълумотномаси). Натижада, Зулфия таржималарида ўзбек тили луғат бойлигининг воқеланиши ҳамда баҳор, севги, муҳаббат, айрилиқ, аёл, оила каби лексималарининг қўлланилиши ўз ифодасини топган;

Шоира Зулфия шеърларидаги вафодорлик ва садоқат туйғусини – инсонийликнинг бош мезони даражасига кўтаришг оид хулосаларидан 2003-2007 йилларда бажарилган 5.1.17-рақамли “Шарқ мумтоз адабиётида комил инсон концепцияси” фундаментал лойиҳасида фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 3 майдаги 89-03-1778-сон маълумотномаси). Натижада, Зулфия ижодидаги вафо, садоқат, меҳр-оқибат каби ғояларнинг поэтик ифодаси инсонни маънан юксалтирувчи, комиллик

сари етакловчи ғояларни ўзида мужассамлаштирган шеърӣ асарлар моҳияти очилган;

Зулфия шеъриятидаги қатор мотивлар, лирик қаҳрамон қалбининг макон ва замон, жонли ва жонсиз мавжудотлар, инсон ва табиат ўртасидаги турфа қирраларни намоён қилган жиҳатлар Тожикистон республикаси академик Б.Ғафуров номидаги Хужанд давлат университети Ўзбек филологияси факультетида 2015 – 2020 йилларга мўлжалланган “Ўзбек ва тожик адабий алоқаларини ўрганиш: анъана, маҳорат ва янгилик масалалари” мавзусидаги истиқбол режасида фойдаланилган (Тожикистон республикаси академик Б.Ғафуров номидаги Хужанд давлат университетининг 2019 йил 28 августдаги 01/4382–сон маълумотномаси). Натижада, факультетнинг “Ўзбек адабиёти ва уни ўқитиш методикаси” кафедрасидаги “XX аср адабиёти” ихтисослиги фанини ўқитишда тадқиқотдаги таҳлилга тортилган Зулфия шеърияти ва ундаги ўзига хос жиҳатлар, образлар олами, мотивлаар концепцияси таҳлил қилинган;

Зулфия шеъриятида мифологик образларнинг қўлланилиши ҳақидаги хулосалардан Ф1-ХТ-0-19919 “Ўзбек мифологияси ва унинг бадиий тафаккур тараққиётида тутган ўрни” мавзусидаги фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 14 мартдаги 89-03-1019-сон маълумотномаси). Натижада шоира шеъриятида айрилиқларни, орадаги масофа ва тўсиқларни енгишнинг асосий шакли бўлиб, лирик қаҳрамоннинг йироқдагилар билан хаёлий суҳбати кабиларни талаба ёшларга асослаб беришга хизмат қилган;

Зулфия бадиий олами ва поэтик мактаби, унинг бугунги кундаги аҳамияти хусусида телетомошабинларга маълумотлар бериш мақсадида диссертация материалларидан Самарқанд вилоят телерадиокомпаниясининг “Ассалом, Самарқанд” кўрсатуви сценарийсини тайёрлашда (Самарқанд вилоят телерадиокомпаниясининг 2019 йил 15 мартдаги №09-01/117-сон маълумотномаси), шунингдек, вилоят радиоси орқали “Самарқанд садоси” дастурида фойдаланилган (Самарқанд вилоят телерадиокомпаниясининг 2019 йил 11 апрелдаги №09-01/138-сон маълумотномаси). Натижада кўрсатув ва эшиттирув мазмун-мундарижасининг илмий-оммабоплиги таъминланган ҳамда янги манбалар билан бойиган;

шоира Зулфия шеъриятининг ўзига хос жиҳатлари хусусида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Самарқанд вилоят худудий бўлинмаси қошидаги “Садоқат” ижодий тўғараги ёш ижодкорларига маърузалар қилинган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2019 йил 3 майдаги №06-03/485-сон маълумотномаси). Илмий хулосаларнинг амалиётда қўлланилиши тўғарак аъзолари бўлган ёш ижодкорларнинг шоира Зулфия поэтик мактабининг моҳиятини теранроқ англашларига кўмаклашган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари бўйича 3 та халқаро ва 5 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 26 та илмий иш, жумладан, 2 та монография, Ўзбекистон

Республикаси Олий аттестацияси комиссияси томонидан докторлик диссертациялари асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 13 та мақола, улардан 3 таси хорижий журналларда эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, тўрт боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган бўлиб, умумий ҳажми 254 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқот мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, унинг Ўзбекистон Республикаси фан ва технологияларнинг устувор йўналишларга мослиги кўрсатилган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган, ишнинг мақсад ва вазифалари, тадқиқот объекти ва предмети аниқланган, тадқиқот усуллари, диссертациянинг илмий янгилиги ва амалий натижалари асослаб берилган, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий этилганлиги, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши ва ҳажми бўйича маълумотлар берилган.

Диссертациянинг биринчи боби **“Зулфия ижодий портрети ва эстетик қарашларининг уйғунлиги”** деб номланган. Унинг биринчи фаслида *“Шоир ижоди ва адабий-эстетик тафаккур”* масаласи тадқиқ этилади.

Структур адабиётшунослик нуқтаи назаридан матн китобдан фарқли равишда алоҳида ва кенг қамров тушунча. Ижодкорнинг ҳаёти давомида ёзган илмий, бадиий, публицистик, шахсий ёзишмаларининг барчаси ягона матн ҳисобланади. Шундан келиб чиққан ҳолда биз ҳам тадқиқотимизда Зулфия ижодига шундай ёндашишга ҳаракат қилдик.

“20-30 шеър ёзиб, газета-журналларда бостирган одам, – шоир бўлавермайди, албатта, – дейди Зулфия ўз таржимаи ҳолида. – Буни ёшлиқда англаш қийин. Мен ҳам кўп ёздим, шеърларимда маълум адабий ташбиҳлар такрорланаётганини пайқамасдим. Шу боис биринчи тўпламимни таваккал “Ҳаёт варақлари” деб атаганман”³⁰. Аммо биринчи китобнинг муваффақияти ёш шоиранинг бошини айлантира олмади. У халқ қалбига, китобхонлар кўнглига йўл топиш учун ҳали қанчадан-қанча тер тўкиши кераклигини юракдан ҳис қила борди.

Таниқли рус шоираси Марина Цветаева: “Шеърят – энг кам сўз билан ифодалаш санъатидир” деб ёзган эди. Бошқирд шоири Муса Ғали эса ўз шеърларининг бирида шеърятни софлик, кудрат ва жасорат деб атаган.

Зулфия қаламқаш дўстларининг шеърят ҳақидаги бу сўзларини шарҳлаб, “ҳақиқатдан ҳам, жасорат йўқ жойда шеърятни пайқамайдилар ҳам, кудрат йўқ жойда эса шеърят ҳам йўқдир. Шеърятнинг ана шу фазилатлари ўзаро қаттиқ алоқадор, ўзаро боғланган, бир-бирини тақозо

---

³⁰Зулфия. Асарлар. 3-жилд. Камалак. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – Б. 125-126.

этади”, дейди. У шеъриятнинг мангу жозоба қудратини ана шу уч нарсада – софлик, қудрат ва жасоратда кўради”³¹.

Зулфия наздида лирика шоирдан жуда катта самимият ва меҳнатни талаб қилади. Ҳар бир шеърий асарнинг вужудга келишида юракнинг иштироки ниҳоятда фаол бўлиб, у – шоир юраги – асарнинг ҳар бир хужайрасига қон ва жон бағишлаб туради. Шу билан бирга бу юрак, айти пайтда, кўпчилиكنинг орзу ва интилишларини, дард ва изтиробларини ҳам ифодалай олиши, улар билан пайваста бўла олиши талаб этилади. Шундагина, ҳаётини туйғулар замирида воқе бўлган, чуқур фикр ва самимий ҳиссиётлар эвазига яратилган шеър китобхоннинг қалбидан жой олади, унга руҳий ва эстетик озик беради, унинг илҳом манбаига айланади.

Адабиётшунос Иброҳим Ғафуров Зулфия ижодини янги илмий қарашларда ўрганар экан, шоира истеъдодини шакллантирган омилларга “туғма аклий тузилма”, “туғма ғоя” каби янги илмий терминлар билан ёндашади³².

Шуни айтиб ўтиш жоизки, Зулфиянинг ҳар бир шеъри – ўзгача тарих. Шоиранинг шеъриятини ўқиган инсон, ҳар бир шеърда Зулфияни қалам тебратишга сабаб бўлган нозик дил торларини англаб олади. Бутун ҳаёти давомида учраган ёруғ, муҳаббатга лиммо-лим, қувончу-шодликларга тўла кунларни, аянчли, ғам-андух, айрилиқ дамларни ҳиссиётларга қўшиб қоғозга туширган сатрлари шоиранинг турмуши, ҳаёти қандай кечганидан далолат беради.

Биринчи бобнинг иккинчи фаслида “*Зулфия шеърияти ва эстетик қарашларидаги ҳамоҳанглик*” масаласига диққатимизни қаратдик.

Эътибор берилса, ХХ аср ўзбек поэзиясида жаҳон шеърий мактабларининг ўрни ва таъсири беқиёс. Булар адабий алоқаларнинг мустақамланишида ёрқин намоён бўлган. Шоира Зулфия ижодининг поэтик олами ва эстетик қарашлари ҳам мазкур жараённинг бир ҳалқасини ташкил этади. Негаки, ижодкор ўз даврининг комил фарзанди. Ўзи яшаб турган ижодий муҳит сувратидан эстетик қарашлари шаклланади. Устозлари бошлаб берган салмоқли ишлар, кейинги авлод назаридан изсиз ўтмайди. Буларни давом эттирганлиги учун бугунги адабий жараён ўзига керакли ва муҳим жиҳатлардан ибрат олишда давом этмоқда.

Гавҳар маржон каби ялтираб турса,
Мени ҳам ўрайди шеърий ҳаяжон!
Қуёшни қаршилаб чиқиб айвонга,
Нурларга кўмилиб юраман шодон³³.

Куз поэтик образ даражасига кўтарилган мазкур парчада лирик қаҳрамоннинг кайфияти шодлик ва хуррамликни акслантирмоқда. Ҳиссий бўёқдорлик бўртиб кўринган ушбу шеър моҳиятида лирик образ – куз зийнати мушоҳада сахнига олиб чиқилган. Идрок ва тушунча қаърида туйғулар реализми инкишоф қилинади. Шоира бир дам бўлса ҳам ўқувчи

³¹Зулфия. Адабий ўйлар. – Тошкент: «Фан», 1985. – Б. 4.

³²Ғафуров И. Зулфия сиймоси // Шарқ юлдузи, 2015, №1. – Б. 114-120.

³³Зулфия. Ўйлар садоси. – Тошкент: “Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1995. 91-бет.

олдидаги самимиятини пинҳон тутмайди, аксинча рўй-рост изҳор қилишни мақсад қилади. Булар шеърнинг доимий қоидаларини маромида ифодаланганида аниқроқ кўринади. “Товусдай безанган дарахт боғлари” ташбиҳининг кузга ишораси ўзига хос сифат даражасини юзага келтирган. “Олтин куз” номли шеърнинг кечинма таркибида ўнлаб муқоясаларини оригинал инкишоф қилишга эришган. Жумладан, “нурларга кўмилиб юраман шодон” бирикмасида шоира кайфиятининг рангинлигини, ҳаётга орзулар негизда қарашини, борлиқнинг таскини – умид эканлигини англаш қийин эмас.

Хуллас, Зулфиянинг эстетик қарашлари ижодкор бадиий тафаккурига муайян таъсир кўрсатадиган муҳим узв саналади. Зулфия ижодий портрети ва эстетик қарашларининг яхлитлиги асарларидан келиб чиқадиган мазмунда билиниб туради. Шоира Зулфия адабий эстетик қарашларининг асосини ташкил қиладиган шеър, шоир, илҳом, истеъдод, талант ҳақидаги қарашлари адабиёт остонасига илк қадамларини кўяётган ижодкорлар учун дастуриламал вазифасини бажариши, шубҳасиз.

Адабий-танқидий тафаккур ривожига Зулфиянинг адабий ўйлари, бадиий ижод, шеър руҳи ва техникасига оид қарашлари муҳим манба бўлиб хизмат қилди. Унинг ижод масъулияти ва шеърини асар устида ишлаш машаққати борасидаги қарашлари ижодкор шахсияти ҳамда ижод табиати муаммоларига аниқлик киритиши ғоят аҳамиятлидир.

Диссертациянинг “**Зулфия поэтик оламининг қирралари**” деб аталган иккинчи бобнинг биринчи фасли “*Адабий мавзу ва поэтик зоя*” деб аталади. Фалсафада рационализм ва сюррационализм йўналишининг отаси француз файласуфи Башляр бирон санъаткор ўз ижодида маълум бир стихияли образларга мунтазам ва кўп мурожаат этаётган бўлса, бу унинг юрагида комплекс ҳаракат қиляётганлигини билдиради, деб ҳисоблайди. Шу комплекс топилса, бадиий асарни яхши тушуниш мумкин. Шулардан келиб чиқиб, Зулфия куйлаган адабий мавзулар ва илгари сурган поэтик ғоялар мажмуасини биз олдиндан маълум ўзаро мустақил ҳисоблана олмайдиган тўрт бўғинга ажратамиз. Кўплаб мантиқий-ассоциатив ришталар ва параллеллар билан боғланган бу бўғинлар бир-бирларини ўзаро бойитадилар, кўллаб-қувватлайдилар, асослайдилар ва тўлдирадилар.

Маълумки, Зулфиянинг болалик йиллари ва ундан кейин ҳам халқимиз ҳаётининг оғир ва фожиали даврларига тўғри келади. Шоиранинг оиласи, қариндош – уруғлари ҳам шу кулфатлар гирдобига эди. Бўлажак шоиранинг тасаввур гормонлари ана шу муҳитда шаклланди. Шу боис тақдир зарбалари қаршисидаги қалбнинг ингроқлари бу шеърининг ўзагидан жой олди.

А. Тақдир. Одамнинг пешона ёзиғи – бахтсизлик ва омадсизлик; лоқайд ва шафқатсиз дунё заифлашган, индивидуал, улуғвор қадриятларни текислаб, ютиб юборади; бу қадриятлар инсоннинг ўзи сингари вақт ва бошқа емирувчи кучлар олдида ўткинчидир.

Б. Қалб. Лирик қаҳрамон шахсининг асосий қирралари:

- пассивлик, тақдир кучлари олдида ўз ожизлигини англаш, уларга бўйсунушга тайёрлик;

- тақдирга қарама қарши тарзда, ҳаётга ва унинг заиф, илиқ, беғубор предметларига бўлган инстинктив муҳаббат;

- ҳаётнинг ҳар қайси алоҳида олинган лаҳзаси, мавжудликнинг ҳар қайси парчаси кадрини ҳис қилиш;

- “креативлик” (ёки Зулфиянинг ўз сўзи билан айтганда, “заковат”), яъни мислсиз таъсирчанлик, мавжудлик сарҳадларидан чиқа олиш, замон ва макон тўсиқларидан ўта олиш, руҳий ўлчамларида ўз дунёсини қура олиш (Креативликнинг намоён бўлишига кучли хотира ва тасаввур, бошқалардан яширин маъволар, нарса-ҳодисаларни илғаш, табиат тилини тушуниш, аломатларга ишониш, каромат қилиш қобилияти кабиларни мисол келтириш мумкин).

В. Бурч ва бахт. Зулфия лирик қаҳрамони ҳаётининг стратегиясининг асосида, унинг бахт ва бошқа дунёвий неъматларга бўлган муносабатида инсоннинг жамиятдаги ўрни омонатлиги ва охир-оқибат, чорасизлиги тушунчаси ётади. Модомики, бахт аслида инсонга “боғлаб берилмаган” ва оддий тасодиф ёки қисқа муддатга хушни ўғирлайдиган бўлиши мумкин экан, лирик қаҳрамон ҳузур-ҳаловатдан воз кечиб, таркидунёчиликка мойил бўлади. Бир томондан у бахт олдида кўрқувни ҳис қилади, уни йўқотишдан, кўз тегишидан хавфсирайди, бахт унга қимматга тушади. Бошқа томондан – юксак даражадаги ор-номус уни ўз-ўзини чеклашга, вазминликка, сиполикка ундайди. Бунда ўз манфаати изидан қувиш эмас, балки иззат-нафси таҳқирланган кимсаларга ёрдам, бирдамлик, даҳшатли зиддиятлар олдида ҳаётининг қадриятларни биргаликда сақлаш ва ҳимоя қилишга бўлган уринишлар қоида тусига киради.

Г. Тақдир устидан ғалаба. Бахтсизликнинг табиийлиги ва ундан қутулиб бўлмаслигини англаб экан, шоира қаҳрамони бунга кўникишга ва қалби тубида кўнгилни қониктирадиган ўз митти муҳитини яратишга интилади. У бахтсизликни чидам билан енгади, омадсизликлар ўрнини тўлдириш манбаларини ва умуман ўз ҳолатини ижобий баҳолаш имконини топади. Аммо лирик қаҳрамон кечинмаларининг бундай алфозда эканлиги четдан туриб кузатувчига салбий бўёқларда тасвирлангандек туюлади.

Зулфия ногаҳоний ўлимга қарши ёза туриб, табиатнинг бу беомон қонуниятига қарши исён кўтаради, бу билан шахсий аламлари доирасидан чиқиб, умумбашарий, барча инсонлар учун муштарак бўлган мавзуда қалам тебратади. Нафосат қонунларининг талаби ҳам шу: фожиа ҳақида ёзишдан мақсад – одамларнинг сабр-қарори, умиди замиридаги қудратни кашф қилиш, дардларига малҳам бўлиш, шу йўл билан уларнинг ҳаётга, эртанги кунга бўлган ишончини мустаҳкамлашдир.

Муҳаббат мавзуси Зулфия шеърлярида такрор-такрор мурожаат қилинган ва кенг ишлов берилган мавзулардан бири. Бу мавзу ҳам бир неча мотивларга бўлинганлигининг ўзиёқ шоира истеъдодининг юксаклигига, бетакрорлигига далолатдир.

Зулфия шеърларининг мутолааси – унинг садоқат ва вафо куйчиси эканлигини бот-бот уқтириб туради. Шоира ижодида ана шу улкан ва пойдор мотив бош поэтик образ даражасига кўтарилди. *Баҳор, куз, ҳижрон, айрилиқ,*

севги ва садоқат мотивлари ҳар бир шеърда образлиликни кучайтиришга, талқин ранг-баранглигини оширишга, қаҳрамон табиатини ойдинлаштиришга хизмат қилган десак, муболаға бўлмайди. Бу каби мотивлар шоира ижодида маромига етказилиб, маҳорат билан тасвирланганки, бу унинг индивидуал услубига хос хусусият эканлигидан далолат беради.

Иккинчи бобнинг иккинчи фасли “*Лирик мотивлар ранг-баранглиги ва инкишофи*” деб номланади.

Зулфия шеърларининг руҳи ва оҳангини, мазмуни ва йўналишини, авж пардасини, мақсад, ғоя ва идеалларини умуминсоний фикр ва туйғулар белгилайди. Зотан, Зулфия ижодининг ҳароратини таъминлаган омил ҳам ундаги жўшқин ва фаол инсонпарварликдир. Шоиранинг ҳаммани “юрагига яқин олиши”, барчани “кўзу қош сингари дўст”, “тақдирдош, биродар” деб билиши шундан. У ўз шеърляти орқали ўзбек халқининг инсонийлигини, маънан гўзаллигини, улуғ ишларга қодир эканлигини жаҳонга ҳаққоний намоёниш қилди.

Зулфия лирикаси теран тафаккур ва жўшқин ҳиссиёт вобасталигидан ҳосил бўлган шеърлятдир. Шоира лирик қаҳрамони кўпда юксак интеллект соҳибаси эканлиги сезилиб туради. У бироз ўйчан, баъзан фалсафий, баъзида эса жиддий ва таъсирчан. Шоира маънавий-руҳий изланишларида ҳистуйғулар манзараси, кечинма таранглиги, ўткир драматик вазият ва коллизиялар бўртиб туради. Унда макон ва замон чегарасининг қамровлари кенг, ўтмиш, бугун ва келажак воқелиги инсон тақдири, эртаси билан эш тасвирланади. Шоира ижодида “хотира”, “тақдирдош”, “юралка яқин кишилар”, “тонг”, “баҳор” мотивлари такрорланишининг, барқарор тус олишининг боиси ҳам шунда. Поэтик тизимида бахтиёрлик ва фожиавийлик оҳангларининг ёнма-ёнма келиши унинг воқеликни, инсонни кенг ва яхлит, бор мураккаблиги билан талқин қилиш эҳтиёжи натижасидир.

Мотивлар соҳасини синчков китобхон ва мутахассисгина ҳис қила оладиган асарнинг ички, кўринмас чизиқлари билан белгиланган халқалари ташкил этади. Матнда чала, жумбоқли тарзда келиш, ярим ифодаланганлик унинг энг муҳим қирраси ҳисобланади.

Адабиётшуносликда “мотив” сўзига қандай мазмуний оҳанглар берилмасин, унинг чинакам долзарблиги, зарурият эканлиги ўз-ўзидан аҳамиятини сақлаб қолаверади.

Зулфия шеърлятида кўп кузатиладиган мотивлар, сифатида поэтик матндан шоира биографияси ва унинг турмушдаги нутқига бориб тақалиши билан ажралиб турадиган бир нечтасини келтирамиз:

Тонг (порлок келажак) мотиви. “Елда кўшиқ, кўприкда шуъла, Бахт-ла тепди икки ёш юрак... / Ой сўзлади юлдузни тўплаб, Севги тонги ҳақида эртак”. (1936) – “Тинчгина тонг отар. Чикади куёш / Кўм-кўк майсаларда ялтирар шабнам...” (1947) – “Кундан-кун саҳарга ортар соғинчим, Наҳот ҳаёт шомин яқинлиги бу? / Салқин оромида йўқолар тинчим, Демак, шафақ мен-чун ёлқинлиги бу!” (1968);

Яқин кишилар ёди мотиви. “Бахтиёр севгини куйларди созим / Ўлим ханжарига тегди-ю синди...” (1944) – “Тунлар тушимдасан, кундуз ёнимда / Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам!” (1945) – “Қанча бўлди кўрмаганимга / Эй қалбимнинг дилбари шоир!” (1950) – “Олов тўлқин туннинг ичида, Қолиб маънос чайқалар денгиз... / Мусибатнинг занг илгичида, Гулгун кўйлак осиглик ҳануз...” (1985);

Баҳор – янгилик мотиви. “Шоир севган ўлка кўксига / Хушбўй баҳор кезиб юради...” (1980) – “Баҳорда туғилдим! Унга эш / Яшашнинг қонуни қонимда...” (1981) – “Синди қиш тўқиган муз ҳисли қафас / Мана, яна қушлар чуғурлаб қолди” (1983).

Шоира тафаккурининг маҳсули бўлган, ҳаётини беазаган тушунча ва қоидаларни биз аллақандай абстракт рамзлар ёки шартли ифодалар сифатида эмас, балки ўзига хос яхлит бутунликка эга ҳаёт фалсафаси сифатида тушунамиз. Шоиранинг мавзулар мажмуасига лирик қаҳрамон шахсининг энг барқарор ва доимий қирралари, унинг олам ва одам ҳақидаги асосий тушунча-тасаввурлари ҳамда ўзини тутишининг умумий стратегияси киради.

Шеър қурилишида мотивларнинг ўрни турлича бўлиши мумкин. Улардан баъзилари тематик ёки композицион ўзак ролида ишлатилса, айримлари ташқи аксессуарлар ўрнида келиши, учинчилари эса марказий ва ёндош позициялар учун бир хил мавқе эгаллайди.

-Зулфиянинг абадий фироқ, висолсиз муҳаббат ҳақидаги ҳазин шеърлари, фожей образлари фалсафий маънода ҳаёт ва ўлим баҳсига йўл очади. Шу боис шоиранинг туйғулар олами кўп қиррали, чуқур тағмаёнога эга, лирик драматизм билан йўғрилган шеърлари ҳар гал янгидан янги талқинларга йўл очаверади;

-Зулфия шеърлятида намоён бўлган поэтик ғоялар тақдир, қалб, бурч ва бахт, тақдир устидан ғалаба каби адабий мавзулардан ўсиб чиқади ва бу хусусият унинг ижодини А.Ахматова, М.Цветаева каби замондош рус шоиралари ижоди билан ҳамоҳанглик касб этишини юзага келтиради;

-масофадан туриб мулоқот қилиш шоира шеърлятида айрилиқларни, орадаги масофа ва тўсиқларни енгишнинг асосий шакли бўлиб, лирик қаҳрамоннинг йироқдагилар билан ҳаёлий суҳбати баъзан нома етказиш вазифасини бажарувчи шамол, кўшиқ, қушчалар орқали амалга ошса, баъзан бевосита – “руҳ билан суҳбат” тарзида юз беради;

-Зулфия шеърлятида тасвирий воситаларни ҳам, мисра тузилишини ҳам, шеър вазнини ҳам керакли ўзанда ислоҳ қила олди. Буларнинг барчаси сўзлар стихиясидаги мусиқийликни эркин шеър шаклидаги жонли суҳбат билан алмаштиришга бўйсундирилган эди;

-барқарор семантик бирлик сифатида Зулфия шеърлятида қайта-қайта мурожаат қилинган тонг (келажак), яқин кишилар ёди, баҳор-янгилик мотивлари шоира поэтик оламини тушунишда муҳим аҳамиятга эга;

-мотивларни конкретлаштириш учун қулланиладиган образли – мажозий воситалар: типик метафоралар, гипербодалар, сифатлашлар, рамзлар мотивнинг ўзи каби тематик асосга боғланади.

“Зулфия поэтик мактаби анъаналарининг шеърятимиз ривожда тутган ўрни” деб деб номланган учинчи боб ҳам икки фаслдан иборат. Биринчи фаслда *“Дунёни идрок этиш тарзи ва кечинма тасвири”* муаммоси ўрганилади.

Биз шоира ижоди бўйича олиб борилган тадқиқотларнинг натижаларига таяниб, Зулфия бадиий тафаккурининг қонуниятларини (умумий аломатларига кўра, унинг реализм ўзанида кечганини назарда тутган ҳолда) шеърятининг бино бўлиш йўсинлари ва шакллари билан ўзаро боғлиқликда аниқлаш вазифасини қўямиз. Бу вазифани ечиш шоира ижодига тадрижий ёндашувни кўзда тутуди (Модомики, ярим аср оралиғида Зулфиянинг дунёни идроклаш ва ёзиш манераси янгиланди). Бу эса, ўз навбатида, Зулфия ижодини даврлаштириш масаласини ўртага қўяди.

Зулфия ижодида ҳар бири учун муайян нуқтаи назар хос бўлган, у ёки бу ғоя ва мотивлар доирасини шартлантирадиган, поэтик воситаларининг умумийлигини кўрсатадиган алоҳида уч давр аниқ ажралиб туради:

1-давр – 1930-1940 йиллар. (“Ҳаёт варақлари”, “Шеърлар”, “Қизлар қўшиғи” тўпламлари);

2-давр – 1941-1970 йиллар. (“Ҳижрон кунларида”, “Хулқар”, “Мен тонгни куйлайман”, “Юрагимга яқин кишилар”, “Гулларим”, “Ўйлар” тўпламлари);

3-давр – 1971-1995 йиллар (“Висол”, “Йиллар, йиллар”, “Тонг билан шом аро” тўпламлари).

Ҳар қайси шоирда воқеликни бадиий тушуниш дунёқарашнинг муайян модели доирасида юз беради. Ўз навбатида, бу дунёқараш унинг муаллифлик позицияси, лирик қаҳрамонининг табиати, лейтмотивлари тизими, сўзининг мақоми, образли ифодалаш ҳамда композицион ва услубий ўзига хослиги каби асосий шоирона-эстетик йўналишларини белгилаб беради. Зулфия ижодида дунёни кўриш ва англашнинг бир нечта ана шундай моделлари ажралиб туради. Шартли равишда уларни а) феноменологик, б) мифопоэтик, в) культурологик моделларга ажратамиз ва улардан ҳар бири биринчи, иккинчи ва учинчи даврларга мос равишда кўпроқ амалга ошганлигини белгилаб қўямиз. Шоира Зулфиянинг дастлабки тўпламларида дунёни ўзига хос идроклаш икки асосий ибтидо – табиий воқеликни уйғунликда қабул қилиш ва ҳаёт гўзалликларидан завқ-шавқ туйишдан озиқланади. Шоиранинг реаллик ҳақидаги тасаввурлари одамлар турмушини яхшилаш тўғрисидаги фалсафий тезислар доирасида шаклланди. Бу ғоялар символистларнинг “мувофиқлик” назариясига қарши мунозара тарзида йўналган эди.

Борлиқни бундай (турмуш – мавжудлик) тушуниш объектив тарзда инсонийлик соҳасига нарса-буюмларни тортишни ҳам англатади. Худди шу туфайли ҳам Зулфиянинг ҳаётга ижодий муносабатида атроф-муҳитни “жонлантириш”, “тирилтириш” тамойили устунлик қилади. Натижада, унинг шеърларида табиат ҳодисаларидан тортиб, оддий нарса-буюмлар олами ҳам инсонийлашади. Умуман, буюм икки хил мазмун касб этади: ўз-ўзича мавжудлиги учун кадрли ва муҳим бўлишидан ташқари, шахс ички ҳаётининг акси ҳам саналади.

Шунинг учун ҳам Зулфия асарларининг аксарияти инсон экзистенцияси билан йўғрилиб кетганки, шахс руҳияти ҳақида жуда кўп нарсалардан ҳикоя қила олади. Ҳаётга бўлган зўр иштиёқ, шаффофлик, муҳаббат ҳақида шоира кўпинча ўз шеърларида очикчасига, деярли дастуриламалдек гапиради, бу сифатни поэтик оламининг доминанти санайди. Унинг ҳаётга бу қадар муҳаббатининг бош манбаси – субъектив “мен”нинг оламда мавжуд барча нарсаларга дахлдорлик туйғусидан келиб чиқади.

Шоира лирик қаҳрамони ўзини худди моддиюн дунёга жон-тани билан чамбарчас боғлангандек ҳис қилади. Аёнки, ташқи реалияларнинг ҳар қандай лирик тасвирида тағмаёно орқали муаллифнинг эмоционал баҳоси сезилиб туради. Бироқ Зулфияда – борлиқнинг ташқи ва ички кўринишлари бирикиши натижасида – нарса-буюмларнинг образлари семантик жиҳатдан икки планли, икки йўналишли бўлиб гавдаланади. Бир томондан, улар объект, ташқи дунёни ифодаласа, бошқа томондан – уни қабул қилаётган лирик онгни характерлайди. Қачонки Зулфия:

Севмай қўйдим тунни,

Севмайман тунни.

Бутун вужуд бўлиб кунни кутаман.

Нафис, шафтолининг гулидай нурли –

Шаффоф нафасига юзим тутаман³⁴.

деса, китобхон кўз ўнгида табиатнинг муайян нафис картинаси жонланади. Бундай эффектга образнинг кучли ҳис-ҳаяжон ифодалайдиган айричалиги, унинг таркибига субъектив модаллик унсурларининг (“Бутун вужуд бўлиб”) сингдириб юборилганлиги, семантик такрорлар (“шафтолининг... шаффоф нафаси”) орқали эришилади. Аммо образнинг худди шу эмфатик қабариклиги (кучли ҳис-ҳаяжонни ифодалаш), сўзлар ифодасининг экспрессивлиги лирик қаҳрамон ичидаги танглик ҳақида, уни исканжага олган изтироблар ҳақида таассурот уйғотади. Унинг қалб ҳолати нарса (шафтоли гули) образига ўтади, суратланади. Пировардида, предметли маънога эга сўз уларнинг семантик ва эмоционал майдонларини кенгайтирувчи қўшимча маъно орттиради.

Учинчи бобнинг иккинчи фасли “*Зулфия лирикаси ва ҳозирги шеърят поэтикаси*” деб аталган бўлиб, унда Зулфия ижодининг ўзга шоиралар ижодига таъсири масалаларига эътибор қаратилади.

Зулфия ўзбек адабиётида лирик туркумнинг нодир намуналарини яратди, жанрнинг турмуш манзараларини акс эттириш имкониятларини оширди. У яратган туркумларнинг бошқа ўзбек шоиралари, жумладан, О.Ҳожиева, Г.Жўраева, Ҳ.Худойбердиеваларнинг лирик туркумларига таъсири катта бўлди. Шунини эътиборга олиб, шоира ижодининг гултожиги айланган қатор туркумларнинг ўзига хос жиҳатлари, алоҳида қирраларини конкрет мисолларда таҳлил қилишга уриниб кўрамиз.

---

³⁴Зулфия. Асарлар. Уч жилдлик. 2-жилд. Мушоира.– Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – Б. 37.

Туркум – “жанр, мавзу, ғоя тамойилларига ёки персонажларнинг умумийлигига кўра, муаллиф томонидан тарихий давр, ягона поэтик кайфиятга мос равишда онгли равишда уюштирилган асарлар гуруҳидир”³⁵. Бироқ туркумнинг анъанавий таърифи унинг табиатидаги мураккабликни батамом ифодамайди. Бизнингча, муаммонинг бирлиги, сюжет чизигини ташкил этадиган конфликтлар қолипнинг, образли-услубий ечимнинг ягоналиги туркумни юзага келтирувчи фаол омиллардан ҳисобланади.

Жанрни юзага келтирадиган етакчи унсурлардан бири ўзини обзор композицияда намоён этадиган алоқа тури, яъни асарнинг шундай тузилишики, унда “уюштирувчи марказ фабуланинг ягона мағзи эмас, балки ғоявий-тематик вазифа, муаммо, нуқтаи назар бирлиги бирламчи аҳамият касб этади. Айнан шу алоқа туфайли марказ таъсирида материал танланади ва гуруҳланади”³⁶. Обзор композицияда муаллиф ўзини яққол ифодамайди, айнан унда муаллиф ғояси ва муаллиф “иродаси” тажассум топади; асар яхлитлигини “фикрни бирлаштирувчи унсур” таъминлайди.

Зулфиянинг қатор туркумлари мисолида кузатадиган бўлсак, ижтимоий воқелик, шоирлар дунёқараши, реалистик тасвир маданияти жанр табиатига ички сифат ўзгаришларини олиб кирганлигини кўрамыз. Хусусан, туркумлардаги бош қаҳрамон – шоиранинг ғоявий-эстетик идеали. Лирик қаҳрамонининг олам ва одам тўғрисидаги ўй-мушоҳадалари, психологик кечинмалари силсиласи, воқеабанд ҳолатлар сюжет оқимини белгилаб бераётир. “Ўйлар”, “Камалак”, “Қозоғистон ўланлари”, “Тонг ила шом аро” туркумлари ўзининг ижтимоий-фалсафий мазмуни билан рамзларга асосланган реалистик идрок ва ифода маданиятининг янги йуналишларини дарж этади. Уларда ҳаёт материални бадиий шаклга солишда асосан воқеабандлик асосий омил сифатида кўзга ташланади. Шунингдек, Зулфия шеърини туркумларида лирик, фалсафий ўй-мушоҳадалар силсиласи, публицистик чекинишлар, даъват, инкор ва иқдор, эътироф белгилари, психологизм, ҳиссий кечинмалар кайфиятини бериш, рухий ҳолатлар суратини чизиш, психологик портретлар яратиш каби усулларга ҳам кўплаб мурожаат этилади.

Шоира автобиографиясига тааллуқли воқеаларнинг шеърини шакллардаги ифодаси Зулфия поэтик ижодининг эътиборга лойиқ жиҳати ҳисобланади. Шахс – поэзия – тақдир биргаликда шоира поэтик дунёсининг яхлит бирлик сифатида шаклланишини таъминлади. “Ҳижрон кунларида” туркумига кирган “Сенсиз” шеъри ана шундай шеърлардан эканлиги билан алоҳида ажралиб туради:

Мана бир умрни яшадим сенсиз,
Қайтмас шодликларнинг қайтишин кутиб,
Тобутинг бошида чўкканимда тиз,

Фарзандлар кўтарди кўлимдан тутиб. (“Тонг билан шом аро”, 19-20-бетлар).

³⁵ Сапогов В.А. Цикл // КЛЭ. – М.: 1975. Т.8.– С. 398-399.

³⁶ Гин М.М. О своеобразии реализма Н.А. Некрасова. Петрозаводск, 1966. С. 77

Лирик қаҳрамон кечинмалари уларнинг ифода шаклига мос тушган. Шеър матнини ташкил этган сўзларнинг ярмидан кўпроғи ҳис-туйғуларни (шодлик, аза, заиф, тўй, қайғу, ношудлик, тунд руҳлик, рашк, ғамнок, маънос) ифодалаб, эмоционал ҳолатларни (“туйғулар зорига солганда қулоқ”, “тирик экан нега ташлаб кетмадинг”, “тирик айрилишнинг доғи оғирмиш”, “изингдан юрмасдим соядай ғамнок”) тавсифлайди.

Қаҳрамоннинг қизгин истиғфорлари-ю, иқрорлари – бу, аслини олганда, куйган кўнгилнинг бешта риторик хитоб шаклидаги чорасиз ҳайқириқларидир (“Тирик экан нега ташлаб кетмадинг?”; “Хўрлик кемирармиш умрни чайнаб!”; “Нега, нега мени ташлаб кетмадинг?”; “Қаламинг муждасин кутардим муштоқ...”; “Ташлаб кетмадинг-а, бошлаб кетмадинг?!”).

Шоиранинг бошқа асарларига нисбатан бу шеърда метафоралар жуда кўп (ҳар нега қалқон, афзал кўрганинг, соядай ғамнок, хўрлик кемирармиш умрни, мудҳиш эгов ва бошқ.).

Композиция нуқтаи назаридан “Сенсиз” ҳар бири воқеликнинг муайян бўлақларини тавсифловчи уч қисмга осонгина бўлинади: биринчи қисм (шеър бошидаги икки банд) бизга қаҳрамоннинг оғир руҳий ва жисмоний ҳолатини кўрсатади, иккинчи қисм – сўнгги банддан ташқари барча мисралар – лирик қаҳрамонни “аямай ташлаб кетган” яқини номига гина-кудуратдан иборат. Учинчи қисм (сўнгги банднинг охириги мисрасидан бошқа) – туйғулари бутунлай чалкашиб, кўнглини изтироб, ғашлик эгаллаган лирик қаҳрамоннинг ўзини оқлашга бўлган уриниши, иқроридир.

Албатта, шоира яратган туркумлар бошқа ижодкорларга ўз таъсирини кўрсатмай қолмади. Жумладан, буни О.Ҳожиева, Г.Жўраева, Ҳ.Худойбердиеваларнинг ижодида кузатиш мумкин. Бу ижодкорлар борасида Зулфияхоним бир қанча бебаҳо ва самимий фикрларни билдирганлар: “Ойдин ва унинг тенгқурлари бўлган қизларимиз ижоди ўзбек адабиётимизда салмоқли экани ўта ифтихорли. Буларнинг ҳеч бири иккинчисига ўхшамайди, ҳар бирининг ўз қўшиғи, ўз услуби, рангин қалами бор.”³⁷ Масалан, Ҳ.Худойбердиеванинг 1968 йилда “Илк муҳаббат” номи билан чоп этилган илк шеърий тўпламида шоиранинг:

“Оқарганда сочлар эслаймиз,
Сархуш баҳор, куз ўтганини.
Кимларнидир рад этганмиз биз,
Кимлар бизни рад этганини... –

мисраларини ўқиб, ёш Халима қайси журъат, қайси ҳаётий тажрибаси билан инсон умр баҳори ўтиб, куз кириб келгани-ю, сочлар оқарганини, энди ҳаётга кириб келаётган инсоннинг кимларнидир рад этиб, кимлар уни рад этганини”³⁸ куйлашга ботинолди деган саволга юз тутамиз.

Шунингдек, Ҳалима Худойбердиева шеърларида она меҳри, ўзбек аёли, меҳр-муҳаббат, вафо ва садоқат, ҳаёт ва инсон каби мавзулар асосий ўринни

³⁷Ҳожиева О. Тўрт танҳо. Тошкент, Ўзбекистон, 2013, 8-бет.

³⁸Маҳмудова Д. Ҳалима.эссе-қисса. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2016.248-250 бетлар.

эгаллайди ва мана шу жиҳатлари билан ҳам шоира Зулфия мактаби вакиласи, издоши эканлиги унинг шеърлари орқали аксланаверади.

Ёки Ойдин Ҳожиева ижодидаги “”лирик туркум” ларидан ўрин олган вафога, садоқатга йўғрилган шеърларида айнан шоира Зулфия таъсирини яққол кўришимиз мумкин:

Биламанки, сенингсиз баҳорим йўқ
Ҳам сенингсиз қаноат, қарорим йўқ,
Бу бир бало ишқ, унинг такрори йўқ,
Ҳеч жаҳонда сен каби дилдорим йўқ³⁹!

Бундан ташқари шоира Зулфиянинг истеъдодли шогирди ва издоши Гулчеҳра Жўраевада:

Яшарарсан севги фаслида,
Севгинг бўлса мусаффо азал
Севилмаган ёринг васлидан,
Йироқдаги ёр ҳажри афзал!!⁴⁰

каби бир қанча мисраларида Зулфия шеърларининг хароратини сезишимиз мумкин.

Ҳ.Худойбердиева, О.Ҳожиева, Г.Жўраева каби шоира Зулфия шогирдларининг шеърларини ўқир экансиз, уларнинг қайси чашмадан сув ичган, кимнинг ижодидан илҳомланган экан деган саволларга жавоб топгандай бўласиз. Шулардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хулосаларга келдик:

1. XX аср ўрталарида жаҳон феминазацияси сўз санъатига ҳам ўз таъсирини ўтказди, натижада “Аёллар адабиёти” тушунчаси пайдо бўлди. Бу адабиётнинг типологик белгилари, хос хусусиятлари, айрича мавқеи жаҳон адабиётшунослигида бир қадар ўрганилган. Зулфия ва унинг поэтик мактаби вакиллари ижодини “Аёллар адабиёти”нинг бир ҳалқаси сифатида ўрганиш янги адабий қарашлар ва тўхтамларга келишга имкон беради.

2. Зулфия ижодида лирик кечинма нафақат бевосита ифодаланади, балки билвосита – ички оламнинг ўзига хос руҳий “код”ига айланган ташқи дунё образлари орқали гавдаланади ва ўзининг поэтик ифодасини топади. Шоира Зулфия ўзбек адабиётига ўзидан сўнг катта поэтик мактабни мерос қилиб қолдирди. Бу поэтик мактабининг анъаналаридан озикланган ўзбек шеърини образлилик ва мураккаблашиш ҳисобига юксалмоқда.

3. Зулфиянинг қатор туркумларини яқунласак, ижтимоий воқелик, реалистик тасвир маданияти жанр табиатига ички сифат ўзгаришларини олиб кирганлигини кўрамиз. Хусусан, туркумлардаги бош қаҳрамон – шоиранинг гоавий-эстетик идеали. Лирик қаҳрамонининг олам ва одам тўғрисидаги ўй-мушоҳадлари, психологик кечинмалари силсиласи, воқеабанд ҳолатлари шеърларда сюжет оқимини белгилаб берган.

4. Зулфия ўзбек адабиётида лирик туркумнинг нодир намуналарини яратди, жанрнинг турмуш манзараларини акс эттириш имкониятларини

³⁹Ҳожиева О. Наво. Шеърлар. Т., “Ёш гвардия”, 1977, 48-бет.

⁴⁰Жўраева Г. Энг яқин юлдуз. Т., “Ёш гвардия”, 1979,83-б.

оширди. У яратган туркумларнинг бошқа ўзбек шоирлари, жумладан, О.Ҳожиёва, Г.Жўраева, Ҳ.Худойбердиеваларнинг лирик туркумларига таъсири катта бўлди. Бу эса шоира Зулфия издошлари ижодида ҳам Зулфия шеърятининг давомийлиги, абадийлиги мужассам эканлигидан далолат беради.

Диссертациянинг тўртинчи боби **“Шоира ижодий эволюциясида адабий таъсир ва бадиий таржиманинг роли”** деб номланган. Бу боб ҳам икки фаслдан иборат. Биринчи фасл *“Адабий таъсирнинг самаралари”* деб аталади. Шоира адабиётга кириб келар экан, ижодкор, аввало, ўзигача бўлган бадиий-эстетик тафаккур намуналарини ўқиб ўрганган, улар орқалигина адабиётга меҳр қўяди, ҳис-туйғу ва кечинмаларни, ғоя ва образларни поэтик ифодалашнинг усул ва йўсинлари ҳақида бош қотира бошлайди, бу йўлда илк уринишлар қилади. Шу маънода, ҳар қандай янги матн – аввалгиларининг айрича кўринишидаги такрори, ўзлаштирилган кўриниши, давоми эмасми, деган савол кўпчиликни ўйга солиши, табиий.

Хўш, адабий танқид кейинги пайтларда Ғарб структурализми таъсирида бизгача етиб келган “муаллиф ўлими” концепцияси, “интертекстуаллик”, “реминисценция” тушунчалари ёрдамида адабий таъсирнинг, умуман, ижодий таъсирланишнинг туб моҳияти ва у келтирадиган самаралар ҳақида жўяли фикрларни илгари сура оладими? Бу саволга адабиётга ёндашув методларининг қай даражада ўзини оқлашлари ҳақидаги масалага ойдинлик киритиб олгачгина, узил-кесил жавоб бериш мумкин. Бу ерда гап адабиётга имманент ва контекстуал ёндашувлар ҳақида бормоқда. Аввало, контекст тушунчасини кенг маънода салафлар ижодий мероси сифатида тушунар эканмиз, унинг муайян асар таҳлилида тутган ўрнига эътибор қаратишимиз керак бўлади.

Академик Б.Назаров “Адабий таъсир ва типологик яқинликни ўрганишнинг айрим методологик масалаларига доир” мақоласида адабий таъсирга қуйидагича таъриф беради: “Адабий таъсир қўшни, ёндош, замон ва макон масаласида ички ҳамда турлича манзил ва олисликдаги адабиётлардан ўрганиш асосидаги такомиллашув манбаи, жараёни ва ҳосиласи”⁴¹.

Масалага шу нуқтаи назардан қараганда, ўзбек мумтоз адабиёти намуналари билан танишиб чиққанидан сўнг, шоирада бошқа халқларнинг адабий меросига қизиқиш, улардаги илғор тажрибалардан ўрганиш эҳтиёжи пайдо бўлган. Бу эҳтиёж кун сайин кучая борганидан у рус тилини чуқурроқ ўрганишга ва улўғ шоирларнинг асарлари билан яқиндан танишишга қарор қилади.

Зулфия рус шоирларидан А.Пушкинни, Н.Некрасовни алоҳида бир меҳру муҳаббат билан севганини мақола ва суҳбатларида тез-тез эсга олади. Улўғ шоирларнинг ўз руҳиятига яқин кўплаб асарларини ўзбек тилида

---

⁴¹Назаров Б. Адабий таъсир ва типологик яқинликни ўрганишнинг айрим методологик масалаларига доир / Ўзбек адабиёти қиёсий адабиётшунослик аспектида: таъсир ва типология. Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Тошкент: “Muharrir nashriyoti”, 2013. – Б. 6.

жаранглатиш бобида ҳам шоира кўп заҳматлар чеккан. Зулфиянинг бу шоирларга бунчалик эътиқод кўйишининг боиси улар ижодидаги инсонийлик, поклик, маънавий жасорат, бурч ва садоқат каби фазилатларнинг юксак пардаларда куйлангани бўлса, ажаб эмас: “Классик шоирларнинг кишига таъсир этадиган ажойиб кучи ва киши билмас сири бор, чоғи. Масалан, Сиз Пушкиннинг “Тунги туман ухлар Грузия тепалигида” мисрасини олинг. Оддий, жуда оддий сўзлар. Лекин, бу ерда, бу сўзларнинг замирида қанча шеърият ва теран маъно бор. Бу манзарани, табиатдаги кайфиятни ёлғиз худди шундай сўзлар билан, фақат шундай иборалар билангина ифода этиш мумкиндай гўё. Бу ерда гўё ҳамма нарса аниқ тўла айтилган, содда, чуқур ва жонли.

Парча ҳолидаги реминисценциялар муаллифники бўлмаган нутқнинг алоҳида кўринишларидан ҳисобланади. Улар ижодкорнинг ўз салафлари қарашларини қабул қилиши ва маъқуллашини ёки аксинча, илгари яратилган матнга ўхшатма қилиш асносида баҳслашиш ниятида эканлигини билдиради: “...парча келтиришлар қанчалик хилма-хил бўлмасин, ҳар хил ва аксар бир-бирига ўхшамаган “овозлар” шундай контекстда тажассум топадики, ундаги ўзгалар сўзи орқали муаллиф фикри (унинг ўзга фикрни маъқуллаши ёки рад этиши) англашилади”⁴².

Тўртинчи бобнинг иккинчи фасли “*Таржимадаги талқин – таҳлил – идрок*” деб аталади. Мазкур фаслда шоиранинг моҳир мутаржим сифатида камол топишида таржималарининг ўрни белгиланган, ўтирилган шеърларнинг вариантлари солиштирилган, улардаги ўзгартиришлар ва унинг сабаблари текширилган. Дастлабки таржимада мазмунан ва шаклан йўл кўйилган камчиликлар кейинги нашрларда бартараф этилганлиги аниқланган.

“Ёзувчи маҳорати” ва “таржимон маҳорати” деган тушунчалар бир-бирига вобастадир. Улар ўртасидаги асосий фарқ шундаки, агар оригинал ижодда (асл нусхани ёзиш жараёни назарда тутилади) автор ўз асаридаги объектга биринчи бўлиб киришиб, бадиий воқеликни ўз она тили имконияти билан акс эттирса, таржимон бир варақай икки ишни бажаради. Биринчи босқичда, у ёзувчи кетидан бориб, юқорида қайд қилинган маҳорат талаблари асосида асл нусхада тасвирланган объектни қайтадан, худди муаллиф сингари, бадиий йўсинда ўзлаштиради; иккинчи босқичда эса, бошқа тилда ўқувчи китобхонни кўз олдида келтириб, ўша иккинчи тил хусусиятларини эътиборга олган ҳолда таржима текстини яратади. “Рус аёллари” ичига икки мустақил, айна пайтда, бир-бирига боғлиқ асар киритилган: “Княгиня Трубецкая” ва “Княгиня М.Н. Волконская”. Зулфия буларни аввал “Шарк юлдузи” журналида, кейинчалик, 1956 йилда Ўзбекистон Давлат нашриётида “Рус аёллари” таржимасини алоҳида нашр қилдирди. “Бу асар Зулфия таржимонлик маҳоратининг жуда кўп қирраларини ёритиш учун катта материал бўла олади. Бу асарда тамоман бошқача бир дунё, бошқа

---

⁴² Левин Ю.И., Сегал Д.М., Тименчик Р.Д., Топоров В.Н., Цивьян Т.В. Русская семантическая поэтика как потенциальная культурная парадигма // Russian literature. 1974. № 7/8. – P. 71.

қахрамон, ўзга интонация, айрича мусиқа, манзара ва образ; аёлни, қахрамонликни, фидокорликни куйлаш ётади.

Шунга қарамай, Зулфия Екатерина Ивановна Трубецкаянинг ўзига хос рухий дунёсини аслидай сақлаган ҳолда асар қахрамонига “янгича” ҳаёт беради. Эри ортидан Сибирга жўнаб кетаётган аёл қалбидан нелар ўтмайди: гоҳида “қақшатади совук”, “уйку бермас хаёллар бироқ”, “кўрганлари бари эмас туш”, “ямшик мудраб эгарда ухлар”, “оч бўрилар... юракларни тимдалаб увлар...”.

Барибир унинг қарори қатъийдир:

Да, рвём мы сердце пополам
Друг другу, но, родной,
Скажи, что ж больше делать нам?
Поможешь ли тоской!

Один, кто мог бы нам помочь
Теперь... Прости, прости!

Благослови родную дочь
И с миром отпусти!..⁴³

Отасидан кечирим сўраб, ватанпарварлик, эрига садоқат бурчи устун эканлигини таъкидлайди:

Далёк мой путь тяжёл мой путь,
Страшна судьба моя,
Но сталью я одеда грудь...
Гордись – я дочь твоя⁴⁴.

Ғ.Саломовнинг “Шоир шоирни таржима қиларкан, юлдуз юлдуз билан учрашаркан, қандайдир мўъжиза юз бериши муқаррар... Ахир, ҳеч қачон, таржимон минг қарра ҳалол таржимон бўлганида ҳам, у шоир экан, йўл-йўлақай, ора-чирра ўз ҳамкасби – муаллифга “бирон нарса”“ҳадя” қилмай иложи йўқ. Зотан, шоир шоирни фақат такрорлаш мумкин эмас”⁴⁵, - деган мулоҳазалари Зулфия таржимасига, унинг таржима жараёни ҳақидаги қарашларига ҳам мосдир.

Хулоса қилганимизда, шуни таъкидлаш лозимки, бадиий асарларга ёндашувларнинг хилма-хиллиги ва уларни танлашнинг эркинлиги – сермахсул илмий тажрибаларнинг гаровидир. Шу йўл билангина бадиият намунасини тушуниш ва тушунтиришдан кўзланган мақсад тўла-тўқис амалга ошади.

Зулфия – истеъдодли таржимон. Чунки шоира томонидан таржима этилган асарларда том маънода миллий характер ва унинг инжа қирраларини сақлаш яққол бўртиб туради. Бу таржималарнинг поэтик инкишофи умумий ижтимоий – маданий алоқалар билан узвийликда воқе бўлади.

Таржима жараёнида шоира, айниқса, севгидаги садоқат ва

⁴³ Некрасов Н.А. Сочинения в 2-томах. Том 2. – М.: «Художественная литература», 1976. – С. 90.

⁴⁴ Некрасов Н.А. Сочинения в 2-томах. Том 2. – М.: «Художественная литература», 1976. – С. 91.

⁴⁵ Ғайбуллоҳ ас-Салом. Эзгуликка чоғлан, одамзод. Иккинчи китоб. – Т.: «Шарқ», 1997. – Б. 139.

вафодорлик туйғуларини талқин қилиш ва ифодалашнинг янгича йўлларини кашф этишни ўрганади. Натижада Зулфия лирикасида садоқат ва вафо пафос даражасига кўтарилади, бу туйғулар инсонийликнинг бош белгиларига айланади.

ХУЛОСА

“Зулфия бадий олами ва поэтик мактаби”мавзусидаги илмий тадқиқотимиз сўнгида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Зулфия шеърлярида қатор мотивлар лирик қаҳрамон қалбининг макон ва замон, жонли ва жонсиз мавжудотлар, инсон ва табиат ўртасидаги турфа қирраларни нейтрал ҳолатга келтира олиш лаёқатини ифодалаб келади. Шулардан бири хотирадир. Ҳаётнинг барча азиз дамлари хотирада тин олади, авайланади. Бироқ хотира нокерак васвасаларни ва ҳатто бир пайтлар бошдан кечирилган азиятларни эсга тушириб юбориши ҳам мумкин.

2. Зулфия қаҳрамони табиатнинг азалий шафқатсизлигидан, ўлим ногаҳонлигидан қанчалик фиғон чекмасин, ўзининг ҳаётга эътиқоди, идеалларидан асло чекинмайди. Аксинча, ҳаётдан оладиган насиба – “шодлик”ка курашиб эришади, уни “қалб билан вақтдан йўғуради”. Шундай қилиб, қалб лирик қаҳрамоннинг қувончи умр қадри тимсолига айланади, бу Зулфияга хос бўлган фалсафий мушоҳада маҳсулидир.

3. Зулфия шеърляридаги аччиқ тақдирга қарши қасдма-қасдига яшаш, ортга чекинмаслик каби айрим мотивлар Ҳ.Олимжон шеърляридан ўтгандек туюлади. Айниқса, унга бир пайтлар “қучоқ-қучоқ гуллар” ҳадя этган инсон қабри пойига гул элтаётган лирик қаҳрамон кечинмалари шундай дейишга асос беради.

4. Шоиранинг туйғулар олами – кўп қиррали, чуқур тағмаънога эга, тўлалигича драматизм билан йўғрилган. Зулфия ногаҳоний ўлимга қарши ёза туриб, табиатнинг бу беомон қонуниятига қарши исён кўтаради, бу билан шахсий аламлари доирасидан чиқиб, умумбашарий, барча инсонлар учун муштарак бўлган ҳис-туйғуларни ифодалайди. Нафосат қонунларининг талаби ҳам шу: фожиа ҳақида ёзишдан мақсад – одамларнинг сабр-қарори, умиди замиридаги қудратни кашф қилиш, дардларига малҳам бўлиш, шу йўл билан уларнинг ҳаётга, эртанги кунга бўлган ишончини мустаҳкамлашдир.

5. Зулфиянинг энг оғир, энг ҳазин мисраларида ҳам илинж, яшашга интилиш мотивлари бўй кўрсатади, хилватнишинлик аломатлари сезилмайди. Ҳассос шоира ҳар қандай фожианинг замини ҳаётда, унинг алмашинув қонуниятида яширинганини, ҳаракат ва ривожланиш жараёни узлуксиз эканлигини чуқур идрок қилади. Шунинг учун ҳам у фожианинг ҳаётбахш томони ҳам борлигига ишонади, уни жонли ва таъсирчан ифодалайди.

6. Шоира Зулфия ижодий қарашларида ҳаётга ўзига хос тарзда ёндашиш, ҳаёт воқелигини қалб призмасидан ўтказиш, шахсий-интим кечинмаларини ижтимоий таянч ва идеал даражасига олиб чиқиш малакаси айрича эканлиги қабариб кўринади.

7. Зулфиянинг эстетик қарашлари ижодкор бадий тафаккурининг

юксаклигини ишончли кўрсатадиган муҳим узв саналади. Зулфия ижодий портрети ва эстетик қарашларининг яхлитлиги асарларидан табиий равишда келиб чиқадиган куйма бир бутунликдир.

8. Эстетик идеал ҳар бир ижодкорнинг ҳаёт ҳақидаги нафис қарашлари, тушунчаларидан тўйинади. Агар у ўз замонидан ўзиб, истиқболдаги орзумидларни куйлай олиш салоҳияти билан безатилса, янада боқийлик касб этади. Шоира Зулфия ижодида намоён бўлган эстетик идеал – нафосатга йўғрилган туйғулар замонлар оша ҳали кўплаб шеърят ихлосмандларининг кўнглига йўл топиши тайин. Бу шоира истеъдодининг ранго-ранглигини кўрсатувчи, бетакрорлигини таъминловчи ва асрларни тан олмай яшашда давом эттирувчи асосдир.

9. Адабий-танқидий тафаккур ривожда Зулфиянинг адабий ўйлари, бадиий ижод, шеър руҳи ва техникасига оид қарашлари муҳим манба бўлиб хизмат қилди. Унинг ижод масъулияти, шеърый асар устида ишлаш машаққати бобидаги қарашлари ва “сир”лари ижодкор шахсияти ва ижод табиати каби муаммоларга аниқлик киритиши билан қимматлидир.

10. Шоира шеърларининг имманент таҳлили шуни кўрсатадики, Зулфия шахсиятидаги барча қирралар борлиғича асарларига кўчган. Шоира эстетикасида ўтмишни қайта идроклаш, замонасининг шиддатли тўлқинларини ҳис қилиш, келажак сари талпиниш ҳолатлари ҳаёт ҳақиқатини гавдалантириш, яратиш ва кашфиётчилик билан йўғрилиб кетган.

11. Зулфия ижодида лирик туйғу нафақат бевосита ифодаланади, балки билвосита – ўз-ўзича қадрият эканлигини йўқотмаганлиги учун ички оламнинг ўзига хос руҳий “код”ига айланган ташқи дунё образлари орқали гавдаланади.

12. Зулфиянинг қатор туркумларини кузатадиган бўлсак, уларда ижтимоий воқелик ва реалистик тасвир жанр табиатига ички сифат ўзгаришларини олиб кирганлигини кўрамиз. Хусусан, туркумлардаги бош қаҳрамон – шоиранинг гоъвий-эстетик идеали. Лирик қаҳрамонининг олам ва одам тўғрисидаги ўй-мушоҳадлари, психологик кечинмалари силсиласи, воқеабанд ҳолатлар шеърларда сюжет оқимини белгилаб берган.

13. Зулфия ўзбек адабиётида лирик туркумнинг нодир намуналарини яратди, жанрнинг турмуш манзараларини акс эттириш имкониятларини оширди. У яратган туркумларнинг бошқа ўзбек шоиралари, жумладан, Эътибор Охунова, Ойдин Ҳожиёва, Гулчехра Нуриллаева, Гулчехра Жўраева, Ҳалима Худойбердиева, Нилуфар, Дилбар Саидова, Умида Абдуазимова, Олмос, Муҳтарама Улуғова, Турсуной Содикова, Бибисора Отаева, Санобар Ҳасанова, Ҳакима Ҳасановаларнинг лирик туркумларига таъсири катта бўлди.

14. Зулфия ўзбек шеърятда ўзига хос бир мактаб яратди. Бу мактаб миллий шеърятимизнинг кейинги ривожига бениҳоя катта тurtки берди, қатор шоираларнинг адабиёт гулшанида ўз овозига эга бўлишига, ўзбек адабиётида аёл шоиралар авлодининг шаклланишига замин ҳозирлади. Унинг ҳаётбахш анъаналаридан озикланган ўзбек шеърятти образлилик ва поэтик рангинлик ҳисобига юксалди. Зулфия таълимини олган ўнлаб

шоиралар бугун унинг чироғини сўндирмасликка ҳаракат қилиб, самарали ижод қилмоқдалар, уларнинг ўзлари ҳам бир қатор шогирдлар етиштирмоқдалар.

15. Таржиманинг ҳар бир саҳифаси аслиятга мос, катта дид ва зўр маҳорат билан ўгирилмоғи керак. Юқорида намуна қилиб кўрсатилган А.С.Пушкиннинг шеърлари, Н.Некрасовнинг “Рус аёллари” каби таржималар Зулфияда шоиралик қобилияти мутаржимлик истеъдоди билан моҳирона уйғунлашганидан, Зулфиянинг таржима соҳасидаги юксак маҳорат қозонганлигидан далолатдир.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Умурова Г. Шоира Зулфиянинг бадиий олами. Монография. - Тошкент, “Наврўз”, 2014. - **156 б.**
2. Умурова Г. Зулфия ижодида адабий таъсир ва шоира поэтик мактаби. Монография. - Тошкент, “Наврўз”, 2015. - **132 б.**
3. Умурова Г. Feeling and emotional experiences in poetry (on the examples of Zulfiya's poems). American Journal of Research. Social Science and Humanities. –USA. Michigan, 2019. №1-2, January-February 2019. - **P151-156.** (№23, № SJIF 5.069).
4. Умурова Г. Зулфия шеъриятида лирик туркумнинг тадрижий тараққиёти. Filologiya məsələləri”. – Баку, 2013. – №3.–Б.429-435.(1.07.2011. №7. МДХ)
5. Умурова Г. Зулфия лирикасида туйғулар реализми // “Шарк юлдузи”. - Тошкент, 2015. -№2. –Б.33-38.
6. Умурова Г. Зулфия бадиий маҳоратининг баъзи қирралари //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2017. – №5. – Б.85-90. (10.00.00. №14)
7. Умурова Г. Зулфия шеъриятида айрилиқ мотиви бадиий талқини // СамДУ Илмий тадқиқотлар ахборотномаси. – Самарқанд, 2012. –№6.–Б.68-70. (10.00.00. №6)
8. Умурова Г. Зулфия шеърияти ва эстетик қарашларнинг ҳамоҳанглиги // Хорижий филология. –Самарқанд, 2015. – №2.– Б.83-88. (10.00.00. №20)
9. Умурова Г. Зулфия лирикасида туйғулар тадрижи // Хорижий филология. – Самарқанд, 2018. – №4.– Б.83-88. (10.00.00. №20)
10. Умурова Г. Ҳам шоира ҳам таржимон // Филология масалалари. - Тошкент, 2018, №4.
11. Умурова Г. Зулфия ижодига адабий таъсирнинг самаралари // Хорижий филология. –Самарқанд, 2019. – №1.– Б.83-88. (10.00.00. №20)
12. Умурова Г. Пушкин и Некрасов в переводах Зульфии // СамДУ Илмий тадқиқотлар ахборотномаси. - СамДУ нашриёти, 2019. (10.00.00. №6)
13. Умурова Г. Пушкин и Некрасов в переводах Зульфии //СамДУ Илмий тадқиқотлар ахборотномаси. - Самарқанд, 2019. –№1.–Б.68-70. (10.00.00. №6)

II бўлим (II часть; II part)

14. Умурова Г. Зулфия ижоди ва рус адабиёти. 1- Китоб. А.С.Пушкин ва Н.А.Некрасов Зулфия таржимасида. - СамДУ нашри, 2006.

15. Умурова Г. Зулфия ижоди ва рус адабиёти. 2-Китоб. Зулфия лирикаси рус тилида. - СамДУ нашри, 2007.
16. Умурова Г. Истиклол ва барҳаётлик. 3-китоб. - СамДУ нашри, 2008.
17. Умурова Г. Анна Ахматованинг “Жасорат”и Зулфия таржимасида / Аёллар ва Самарқандда илм-фан ривож. Республика илмий-амалий конференция тезислари. - СамДЧТИ нашри, 2004.
18. Умурова Г. Зулфия ижодида Ҳамид Олимжон тимсоли / Ҳамид Олимжон – XX аср ўзбек адабиётининг йирик вакили. Республика илмий-назарий конференция материаллари. - СамДУ нашри, 2009.
19. Умурова Г. Мотив верности и преданности в творчестве Зульфийи / Современная филология: теория и практика. Материалы XX международной научно-практической конференции. – Москва, 2015. – № 7. – Б.114-117.
20. Умурова Г. Адабий таъсир ва ўзаро ҳамкорлик / Ўзбек адабиётшунослигида таҳлил ва талкин муаммолари. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. - Қарши, 2016.
21. Умурова Г. Зулфия шеърлятида поэтик образ. / Республика илмий-амалий анжуман материаллари. - СамДЧТИ, 2018.
22. Умурова Г. Ҳарорати сўнмас муҳташам қалбнинг / Таржима, ахборот, мулоқот – сиёсий ва ижтимоий кўприк. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. - Самарқанд, 2018.
23. Умурова Г. Своеобразие поэтического мира Зульфийи. Scientific researches for development future. International conference, USA, New York, 25october,2018.
24. Umurova G. Zulfiyenin sanat dunyasinin siitsel manzaralari. Temrin. Iki aylik dudunce ve edebiyat dergisi/ mart-nisan 2019. Fiyati 15.

